

Прегледни рад

Примљено: 17. 6. 2014.

UDK 316.334.54-056.26/.36(497.11)

Ревидирана верзија: 24. 6. 2015.

Одобрено за штампу: 26. 2. 2016.

СТАНОВАЊЕ УЗ ПОДРШКУ ЗА ОСОБЕ СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У СРБИЈИ – НЕКИ ПОКАЗАТЕЉИ КВАЛИТЕТА УСЛУГЕ

Бобан Петровић^{1*}, Душка Стојисављевић², Драгомир Лукић²

¹Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, Србија

²Асоцијација за промовисање инклузије Србије – АПИ Србије, Београд,
Србија

**bobanpetrovi@gmail.com*

Апстракт

Становање уз подршку за особе са инвалидитетом, као једна од нових услуга социјалне заштите, у последњих 10 година све се више развија у земљама Балкана и Југоисточне Европе. У Србији се ова услуга развија од стране неколико организација и институција, на бази најмање два различита модела. Међутим, сама услуга становања уз подршку, иако дефинисана новим *Законом о социјалној заштити*, још увек није адекватно имплементирана у систем социјалне заштите Србије, те постоји потреба сталног испитивања квалитета и ефеката ове услуге. Истраживање је реализовано на узорку од 23 особе са интелектуалним тешкоћама, различитог пола, старости, степена и типа тешкоћа, које су већ 10 година у континуитету корисници програма становања уз подршку *Асоцијације за промовисање инклузије Србије – АПИ Србије*. Примењени инструменти представљају операционализације практичне, когнитивне и социјалне компетенције, социјалне укључености у живот заједнице и различитих личних карактеристика корисника ове услуге. Обрада података заснована је на дескриптивној статистици, анализи варијансе са поновљеним мерењима и т-тесту за зависне узорке. Резултати указују на позитивне промене у свим испитиваним аспектима, те сугеришу да ове промене могу послужити као индикације квалитета саме услуге становања уз подршку за особе са инвалидитетом.

Кључне речи: становање уз подршку, социјалне услуге, интелектуалне тешкоће, квалитет услуге.

COMMUNITY-BASED SUPPORTED HOUSING FOR PEOPLE WITH DISABILITIES IN SERBIA – SOME INDICES OF QUALITY OF SERVICE

Abstract

The Community-Based Supported Housing (CBSH) service for people with disabilities, as one of the new social services, has been developing in the Balkans and Eastern Europe in the last 10 years. In Serbia, this program has been developed by several organizations and institutions, on the basis of at least two different models. However, the CBSH service, although defined by the new Law on Social Protection, is still not implemented in the social welfare system of Serbia, and there is a need for constant testing of the quality and effects of the CBSH service. The research was conducted on a sample of 23 people with intellectual disabilities (PwID), of different gender, age, degree and type of disabilities, who have already been using the housing system in cooperation with the Serbian association for promoting inclusion – SAPI's for 10 years. The applied instruments represent the operationalizations of the practical, cognitive and social competence, social inclusions in the community life and different personal characteristics of the users of the CBSH service. Data analysis is based on the descriptive statistics, repeated measures ANOVA and t-test for independent samples. The results indicate positive changes in all investigated aspects, and suggest that these changes may serve as indices of the quality of the the CBSH services.

Key words: Community-Based Supported Housing, social services, intellectual disabilities, quality of service.

УВОД

Социјално укључивање је једна од основних поставки на којој почива актуелна реформа система социјалне заштите Републике Србије. Под социјалним укључивањем у овом смислу подразумева се социјални процес који има за циљ да они који су изложени ризику од сиромаштва и социјалне искључености (у овом случају, особе са различитим врстама инвалидитета) стекну могућност и неопходне ресурсе за пуно учешће у економском, социјалном и културном животу и да уживају животни стандард и благостање који се сматрају нормалним у друштву у коме они живе, као и изједначавање њихових права са основним људским правима (Мацура, Ђокић, Туцовић и Мркаљ, 2011).

Скупом легислативних промена обезбеђени су услови да се у Србији снажније приступи промени система социјалне заштите у правцу деинституционализације и живота у заједници, процеса који су у Европи почели да имају снажан утицај на креирање социјалних политика још од 60-их година прошлог века (Mansell, Knapp, Beadle-Brown, & Veecham, 2007) и који су до краја XX века довели до потпуног затварања стационарних институција у многим земљама Европе и света (Beadle-Brown, Mansell, & Kozma, 2007).

Закон о социјалној заштити Републике Србије (2011) први пут поред услуга смештаја и других услуга стручне подршке препознаје и дневне услуге у заједници и, још значајније, услуге подршке за самосталан живот, које су важан предуслов за деинституционализацију особа са инвалидитетом (ОСИ). Једна од приоритетних услуга подршке самосталном животу ОСИ у заједници је становање уз подршку за ОСИ, услуга за коју су различита истраживања показала да у већој мери стимулише социјално укључивање у односу на стационарни смештај (McConkey, 2007).

Становање уз подршку за ОСИ подразумева становање особа (оптимално пет, не више од шест) у уобичајеним становима/кућама, са осигураним адекватним степеном подршке у задовољавању свих потреба. Његова главна карактеристика је да се подршка прилагођава и мења према индивидуалним потребама корисника. Степен подршке варира од повремене до 24-сатне подршке. Ова услуга намењена је пунолетним особама са интелектуалним и другим типовима инвалидитета. Услуга становања уз подршку подразумева постојање ефикасног, квалитетног и флексибилног тима који пружа подршку. Основни тим за пружање подршке чини одређени број стручњака, сходно потребама корисника, али и одређени број едукованих непрофесионалаца – асистената, који пружају директну, целодневну или повремену подршку корисницима. Ове детерминанте услуге становања уз подршку уткане су и у минималне стандарде за услугу становања уз подршку за особе са инвалидитетом у Србији, дефинисане *Правилником о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите* (2013).

Према многим ауторима (Kozma, Mansell, & Beadle-Brown, 2009; Waegemakers Schiff, Schiff, & Schneider, 2014), становање уз подршку најбржи је пут ка самосталнијем животу и укључивању у заједницу за оне особе које су због недовољне и неадекватне подршке биле искључене из друштва (институционализацијом) или се у скорој будућности могу суочити са искључивањем.

У Србији последњих 10-ак година постоје значајне активности на плану увођења становања уз подршку у систем социјалне заштите. Становање уз подршку је, почев од 2003/2004. године, у виду пилот-пројеката почело да се реализује у оквиру различитих институција и организација цивилног друштва. Два најзначајнија модела становања уз подршку су модел „Удруге за промицање инклузије” из Загреба, Хрватске, који је доминантан у цивилном сектору („Асоцијација за промовисање инклузије Србије”, Београд; УГ „На пола пута”, Панчево; ШОСО „Милан Петровић”, Нови Сад итд.), и модел чешке организације „People in need”, по коме су доминантно институције за смештај организовале службе становања уз подршку (Домови „Срце” у Јабуци, Сремчици, Ветернику, Стамници итд.).

Једна од значајнијих иницијатива је услуга становања уз подршку за ОСИ *Асоцијације за промовисање инклузије Србије (АПИ Србије)* из Београда. Почев од 2004. године, *АПИ Србије* реализује програм становања уз подршку за особе са инвалидитетом. Овим пројектом обухваћене су 23 особе са интелектуалним и другим тешкоћама, различите старости, пола, степена и типа тешкоћа, које више од 10 година перманентно живе и раде у отвореној средини.

Тренутна ситуација у погледу становања уз подршку у Србији је таква да постоји неколико пружалаца услуге; већина општина у Србији има дефинисане циљеве развоја становања уз подршку на нивоу локалних заједница у својим локалним акционим плановима развоја социјалне заштите. Београд, Нови Сад и Панчево су нормативима уредили увођење становања уз подршку као услуге на нивоу локалне заједнице, мада се само на нивоу Новог Сада и Панчева становање уз подршку финансира као услуга на локалном нивоу. Нови *Закон о социјалној заштити* (2011) као једну од услуга дефинише и ову услугу. Међутим, с обзиром на то да се Закон тек одскора примењује, то представља још увек значајну препреку развоју услуге становања уз подршку у Србији.

Иако се у Србији доста ради у погледу реформе система социјалне заштите и увођења нових услуга, још увек постоје бројне препреке за укључивање ОСИ у друштвену заједницу. Иако је до сада више пута саопштавано о различитим показатељима квалитета услуге становања уз подршку за ОСИ у свету (Kozma, et al., 2009; Perry, Felce, Allen & Meek, 2011; Sines, Hogard & Ellis, 2012), региону (Bratković i Bilić, 2006; Rozman, 2007; Talijan & Đorđević, 2012) и код нас (Петровић, Стојисављевић, Новак и Лукић, 2007; Петровић, Новак, Стојисављевић и Лукић, 2007; Петровић, Новак и Стојисављевић, 2008; Каљача и Дучић, 2010; Чолић и Каљача, 2014), и даље постоји потреба сталног испитивања квалитета и применљивости ове услуге, пре свега кад су у питању могућности за унапређење компетентности корисника, као и могућности за већи степен њиховог социјалног укључивања.

Овај рад има за циљ да испита потенцијалне промене различитих компетентности за самосталан живот, личних особина и степена социјалне укључености ОСИ корисника услуге становања уз подршку за ОСИ који реализује *АПИ Србије* током периода од 2004. до 2013. године, те да сагледа индикације за квалитет ове услуге као једне од услуга за самосталан живот дефинисане *Законом о социјалној заштити Републике Србије*.

У том смислу, ово истраживање усмерено је на:

- утврђивање промена у нивоу практичне, когнитивне и социјалне компетентности ОСИ корисника услуге;
- утврђивање промена у степену социјалне укључености у живот локалне заједнице;

- утврђивање промена у личним карактеристикама корисника: самопоуздању, компетентности у вршењу избора и доношењу одлука, те решавању проблема.

МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

Узорак

Овај рад заснован је на узорку од 23 особе са интелектуалним тешкоћама (ОСИТ) које су највећи део свога живота провеле у стационарним институцијама система социјалне заштите, а од 2004. године су деинституционализоване и корисници су услуге становања уз подршку за ОСИ, коју реализује *АПИ Србије* у Београду. Испитаници су различитог пола (мушки – 35%, женски – 65%), старости (до 30 година – 39%, преко 30 година – 61%) и степена тешкоћа (лаке ИТ – 39%, умерене и тешке ИТ – 61%).

Инструменти

Администрирани су следећи инструменти:

1. *Скала процене компетентности за ОСИТ* (Holtz, Eberle, Hillig, & Marker, 1984), којом су регистровани нивои компетентности корисника услуге: когнитивне (новац/куповина, временска оријентација, рачунање, читање и писање итд.), практичне (храна/одећа, хигијена, лична хигијена, сигурност и сл.) и социјалне (понашање при учењу и раду, самопотврђивање, социјални контакти и сл.). Одговори се кодирају са 0, 1, 2 и 3, при чему 0 значи одсуство компетентности, 1 да је потребна значајна подршка, 2 да је потребна минимална подршка, а 3 да је особа овладала датом компетентношћу. У овом раду, рачунати су укупни скорови за сваку од три компетентности.
2. *Еко-мапа* (Петровић и Стојисављевић, 2008), којом су утврђиване релације са социјалном средином. Инструмент је адаптиран за рад са ОСИТ. Састоји се од структурираног интервјуа и обрасца за конструкцију еко-мапе, на коме су дефинисани елементарни социјални ресурси, приказани у Табели 5. Интензитет коришћења и повезаности са датим ресурсима мера је степена социјалне укључености. За сваки од ресурса процена даје се на тростепеној скали, при чему 0 значи да нема повезаности, 1 значи слабу, а 2 снажну повезаност.
3. *Скала за процену самопоштовања СПРОСИТ С* (Петровић, Тадић и Стојисављевић, 2009) представља модификовану и допуњену Розенбергову скалу самопоштовања. Састоји се од 17 ставки (на пример: „Да ли си задовољан/-на собом?“),

- којима је придружена 3-степенa скала, од 0 („не, уопште”) до 2 („да, у потпуности”).
4. *СОД – Упитник за процену самоодлучивања* (Петровић и сар., 2009) обухвата 12 ставки, са придруженом 3-степеном скалом (од 0 „не, уопште” до 2 „да, у потпуности”). Примери ставки су: „Да ли сам одлучиш шта ћеш јести?”; „Да ли идеш у шетњу кад ти то желиш?”.
 5. *ВИДО – Интервју за процену вршења избора и доношења одлука* (Петровић и сар., 2009) намењен је утврђивању нивоа усвојености вештина вршења избора и доношења одлука ОСИТ. Састоји се од осам варијабли, од којих свака представља једну изборну ситуацију у којој се испитаник мора одлучити за једну од понуђених могућности, те образложити свој избор (на пример: „Која ти се од ове одеће највише свиђа? Зашто?”). На свакој варијабли испитаник може добити 0, 1 или 2 поена, у зависности од квалитета одговора: 0 уколико не изврши избор, уколико изврши избор, али не образложи одлуку – 1 поен, а уколико изврши избор и да адекватно образложење – 2 поена.
 6. *ВРИИ – Интервју за процену нивоа усвојености вештина решавања проблема* (Петровић и сар., 2009) састоји се од 6 ставки, од којих свака представља једну проблемску ситуацију коју испитаник мора да реши (на пример, „Твоји пријатељи се понашају као да се љуте на тебе. Желиш да се помириш с њима. Шта ћеш урадити?”). На свакој ставци испитаник може добити 0 бодова, 1 или 2 бода. Уколико испитаник не може да сагледа проблем, не нуди никакав начин за решење или једноставно понови дате информације без решавања ситуације, добија 0 бодова. Уколико сагледава проблем, али не може пружити решење, добија 1 бод, а уколико понуди адекватно решење проблема, добија 2 бода.

Поред основних дескриптивних статистичких показатеља, за потребе утврђивања разлика између аритметичких средина при тесту и ретесту коришћен је т-тест и анализа варијансе са поновљеним мерењима.

Динамика прикупљања података

Током периода од више од 10 година реализације ове услуге од стране *АПИ Србије*, подаци су прикупљани у више временских тачака, с различитом динамиком у зависности од типа примењеног инструмента, али и од унапређења садржаја услуге. Стога су подаци о степену компетентности корисника прикупљани у 3 еквидистантне временске тачке од почетка пројекта (2004, 2007. и 2011. године),

подаци о интензитету укључености у садржаје заједнице током периода од 5 година (2007–2012) у четири временске тачке, док су подаци о личним карактеристикама прикупљани у периоду од 2010. до 2013. Подаци су засновани на самоизвештајима корисника, односно, добијени су од самих корисника, изузев података о компетентностима, који су засновани и на самоизвештајима корисника и на опсервацији испитивача.

РЕЗУЛТАТИ

Промене у нивоу компетентности ОСИТ корисника становања уз подршку. Једна од најважнијих индикација квалитета услуге је (позитивна) промена у нивоу компетентности корисника услуге. Резултати анализе варијансе са поновљеним мерењима у три различите временске тачке показали су да су корисници ове услуге постали значајно компетентнији у односу на период живота пре почетка њеног коришћења (Табела 1).

Табела 1. Основни дескриптивни статистички показатељи промена током времена за три типа компетентности ОСИТ
Table 1. Basic descriptive statistics of change over time for the three types of competences of PwID

Степен тешкоћа		Практична компетентност			Когнитивна компетентност			Социјална компетентност		
		T ₁	T ₂	T ₃	T ₁	T ₂	T ₃	T ₁	T ₂	T ₃
Умерене и тешке Лаке	АС	80,00	84,20	96,50	95,50	106,30	129,40	94,60	103,70	122,00
	(СД)	(24,20)	(22,43)	(16,85)	(52,81)	(55,10)	(50,02)	(29,75)	(31,27)	(30,41)
Укупно	АС	112,61	115,85	117,46	199,77	205,38	210,15	156,85	162,23	164,46
	(СД)	(12,61)	(7,70)	(10,00)	(32,69)	(14,91)	(10,47)	(19,19)	(13,72)	(12,52)
	АС	98,43	102,09	109,48	154,43	162,30	175,04	129,78	136,78	146,00
	(СД)	(24,49)	(22,26)	(17,50)	(67,21)	(62,33)	(52,52)	(39,48)	(37,19)	(30,45)

Значење скраћеница у табели: т₁ – прво мерење, непосредно по изласку из институције и уласку у програм становања уз подршку; т₂ и т₃ – накнадна мерења; АС – аритметичка средина, СД – стандардна девијација.

Што се тиче практичне компетентности, резултати показују значајне разлике између мерења у три различите временске тачке ($F_{(1,21)} = 20,254$, $p < .001$, $\eta^2 = .491$). Слични резултати добијају се и по питању когнитивне ($F_{(1,21)} = 15,639$, $p < .001$, $\eta^2 = .427$), као и социјалне компетентности ($F_{(1,21)} = 23,615$, $p < .001$, $\eta^2 = .529$).

Резултати такође показују да постоји значајна интеракција између степена тешкоћа корисника и промена у нивоу стечених компетентности корисника када је у питању социјална компетентност ($F_{(1,21)} = 8,435$, $p < .001$, $\eta^2 = .287$), док је значајност ових интеракција када су у питању практична ($F_{(1,21)} = 3,463$, $p < .077$,

$\eta^2 = .142$) и когнитивна компетентност ($F_{(1,21)} = 4,410$, $p < .048$, $\eta^2 = .174$) маргиналне. По питању свих типова компетентности, постоји разлика између испитаника са лакшим и испитаника са умереним и тежим степеном тешкоћа – они са лакшим степеном ће на свим нивоима постизати више резултате у односу на оне са умереним и нижим степеном тешкоћа ($F_{(1,21)} = 38,662$, $p < .000$, $\eta^2 = .648$ када је у питању практична, $F_{(1,21)} = 21,868$, $p < .000$, $\eta^2 = .510$ када је у питању когнитивна и $F_{(1,21)} = 34,524$, $p < .000$, $\eta^2 = .622$ када је у питању социјална компетентност).

Промене у нивоу социјалне укључености ОСИТ корисника становања уз подршку. Резултати (Табела 2) показују да је до најзначајнијих промена дошло у односима са комшијама, које их све више прихватају, другим значајним особама (пре свега члановима шире фамилије; корисници су остварили већи степен комуникације с њима услед адекватно пружене подршке, те их „значајне особе” перципирају значајно позитивније откако су се уверили у њихове компетентности и могућност становања уз подршку), запошљавања уз подршку (20 од 23

Табела 2. Резултати АНОВА-е са поновљеним мерењима – ефекти унутар група

Table 2. Results of ANOVA with repeated measures – within group effects

Ресурси социјалне средине	$F_{(1,21)}$	η^2	Значајна поређења					
			I-II	I-III	I-IV	II-III	II-IV	III-IV
Сустанари	.000	.00	/	/	-	/	-	-
Породица	2.143	.13	/	/	/	/	/	/
Емотивне везе	1.907	.12	I<II	/	/	/	/	/
Пријатељи	.641	.04	/	/	/	/	/	/
Комшије	50.308**	.78	I<II	I<III	I<IV	II<III	II<IV	/
Друге значајне особе	12.550**	.47	I<II	I<III	I<IV	/	/	/
Старатељ	4.048	.24	-	-	-	-	-	III<IV
Центар за социјални рад	4.503**	.24	/	/	/	II<III	II<IV	/
Здравствена заштита	26.695**	.66	/	I<III	I<IV	II<III	II<IV	/
Целоживотно образовање	10.845**	.44	/	/	I<IV	/	II<IV	/
Самозаступање	.960	.06	-	-	-	-	-	/
Запошљавање	12.744**	.48	I<II	I<III	I<IV	/	/	/
Спорт	2.412*	.15	I<II	I<III	I<IV	/	/	/
Култура	16.117**	.54	I<II	I<III	I<IV	II<III	/	/
Религија	4.608**	.25	I<II	I<III	I<IV	/	/	/
Слободно време	2.501	.15	/	/	/	/	/	/
Превоз	14.820**	.51	I<II	I<III	I<IV	/	/	/
Самозбрињавање	.414	.03	-	-	-	-	-	/

Значење скраћеница у табели: $F(df)$ – F статистик и степени слободe; η^2 – мера јачине ефекта; римским бројевима I–IV означене су тачке у којима је вршено мерење; $p < .05$ – индикује разлике значајне на нивоу .05; / – нема разлика; – није примењиво; * – $p < .015$, ** – $p < .01$.

Напомена: приказани су резултати Шидаковог теста накнадних поређења.

корисника је радно ангажовано уз подршку у заједници), целоживотног образовања и здравствене заштите, која је сада много квалитетнија, коришћења слободног времена и бављења хобијима, те активног коришћења градског превоза (уз потребни ниво пружене подршке) и доступности културних, рекреативних и других садржаја у локалној заједници. Резултати Шидаковог теста накнадних поређења (Табела 2) показују да се највећи скок у погледу остварености односа са различитим ресурсима десио након уласка у становање уз подршку, док су и након тога присутне промене у правцу унапређења односа, мада мањег интензитета и код мањег броја ресурса.

Промене у нивоу личних карактеристика ОСИТ корисника становања уз подршку. Један од значајних индикатора за квалитет услуге јесу и промене које се, услед адекватно пружене подршке, дешавају у погледу различитих личних карактеристика ОСИТ. У том смислу, за најзначајније се сматрају: самопоштовање, самоодлучивање, вештине вршења избора и доношења одлука, вештине решавања проблема (нпр., Rozman, 2012). Резултати који указују на промене у личним карактеристикама приказани су у Табели 3.

Табела 3. Значајност разлика аритметичких средина за различите личне карактеристике ОСИТ

Table 3. The significance of the mean differences for different personal characteristics of PwID

Варијабле	Претест		Посттест		Разлика	
	АС	СД	АС	СД	АС	t ₍₂₀₎
СПРОСИТ С	25,9	4,1	23,1	9,7	-2,8	-,82
СОД	14,7	5,2	19,3	2,6	4,6	2,75**
ВИДО	15,1	1,9	18,1	2,0	3,0	1,05**
ВРПИ	8,0	4,0	11,2	1,3	3,2	2,69**

Значење скраћеница у табели: СПРОСИТ С – упитник намењен процени самопоштовања; СОД – Упитник за процену самоодлучивања; ВИДО – Интервју за процену вршења избора и доношења одлука; ВРПИ – Интервју за процену нивоа усвојености вештина решавања проблема; АС – аритметичка средина, СД – Стандардна девијација, t – вредност t количника, ** – p < .01.

Као што се из табеле види, највећи су ефекти на промене у вештинама одлучивања, вршења избора и доношења одлука, па и решавања неких свакодневних проблема с којима се ОСИТ у програму становања уз подршку суочавају. С друге стране, до значајних промена у самопоштовању није дошло.

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧАК

У овом раду размотрени су различити показатељи квалитета услуге становања уз подршку за ОСИ, односно ефекти који су пости-

гнути током више од десет година реализације ове услуге од стране *АПИ Србије*. Процена ефеката је урађена на основу показатеља који се ослањају на објективне информације, попут скале процене компетентности ОСИТ, али и на основу дуго занемариваних субјективних показатеља, заснованих на информацијама добијеним од стране самих корисника ове услуге. У том смислу, у овом раду испитане су промене у компетентностима корисника становања уз подршку (когнитивној, практичној и социјалној), у степену укључивања у живот локалне заједнице, као и у личним карактеристикама и вештинама ОСИТ.

Када је у питању компетентност корисника услуге становања уз подршку за ОСИ, резултати показују да ова услуга има снажан ефекат у првом реду на социјалну компетентност корисника, затим на практичну, док најмање ефеката остварује на когнитивну компетентност. Овакви резултати нису неочекивани, имајући у виду резултате других истраживања (Lynch, Kellow, Thomas & Victor, 1997; Rozman, 2007; Larson, Lakin, & Hill, 2013), али и природу ове социјалне услуге, чији је циљ пре свега обезбеђење што веће компетентности за свакодневни живот и редуковање степена подршке, као и подизање нивоа социјалне компетентности као предуслова за већу социјалну укљученост. Такође, треба имати у виду и да когнитивна компетентност, иако вероватно најмање подложна променама (због повезаности са интелигенцијом и због чињенице да се ради о узорку одраслих ОСИТ; Буха и Глигоровић, 2012), такође јесте унапређена код корисника ове услуге мада су ефекти на когнитивну компетентност најслабији. Овде је, такође, важно приметити да се у свим областима компетентности постижу снажнији ефекти код особа са већим степеном потребе за подршком, док су код оних са мањим степеном потребе за подршком ти ефекти слабији, што се може објаснити двојачко. Прво, тиме што су особе са мањим степеном потребе за подршком (лакшим степеном тешкоћа) већ довољно компетентне, па су и ефекти пружања подршке мање видљиви; друго, могуће је да сам инструмент не обухвата довољно варијаблитета, што значи да су особе са мањим степеном потребе за подршком достигле свој максимум на инструменту и он не омогућава адекватну процену њиховог даљег напретка у усвајању компетентности. Судаћи по закључцима различитих истраживања (Hatton & Emerson, 1996; Conroy, et al., 2003), овакав тренд развоја компетентности корисника након деинституционализације продукт је како повећане могућности за коришћење већ постојећих тако и подршке коју појединац добија у развоју нових вештина.

Степен социјалне укључености корисника услуге становања уз подршку такође се значајно повећао, пре свега у погледу односа са комшилуком, укључености у образовне и радне активности, већег

степену здравствене заштите, могућности кретања коришћењем градског превоза, те у укључености у забавне, културне и рекреативне активности у заједници. Овакви налази у складу су и са претходним истраживањима, која су показала да након деинституционализације долази до све већег прихватања од стране комшилука (Hudson-Allez & Barrett, 1996), укључености у спортске и рекреативне активности (Каљача, Цвијетић и Дучић, 2014), унапређења здравственог стања корисника (Martínez-Leal, et al., 2011). Резултати показују и да се највећи скок у погледу остварености односа са различитим ресурсима десио након уласка у становање уз подршку, док су и након тога присутне промене у правцу унапређења односа, мада мањег интензитета и код мањег броја ресурса. И ови налази надопуњују већ постојећи корпус информација о социјалном укључивању ОСИТ након деинституционализације и почетка коришћења услуга у заједници – претходна истраживања показала су да ОСИ који живе независно имају знатно већи број активности у заједници него људи који живе у својим базичним породицама и у институцијама (Felce, Perry, & Kerr, 2011; Mansell, Beadle-Brown, Macdonald, & Ashman, 2003). То говори, с једне стране, о евидентним потребама ОСИ за интеграцијом у отворену средину, а, с друге, о интензитету ускраћености могућности да се ослоне на значајне ресурсе средине током живота у институцији.

Када су у питању личне карактеристике, највећи су ефекти на промене у вештинама одлучивања, вршења избора и доношења одлука, па и решавања неких свакодневних проблема с којима се ОСИТ у услузи становања уз подршку суочавају. На важност ових аспеката самоодређеног понашања и детектоване промене након деинституционализације указивала су и ранија истраживања (Smith, Morgan, & Davidson, 2005; Bratković, Bilić i Alfirev, 2010). Сваки од ових аспеката укључивао је и тражење подршке од чланова службе подршке када корисник сматра да му је та подршка потребна. Управо ове вештине неопходне су за адекватно укључивање ОСИТ у живот локалне заједнице. С друге стране, до значајних промена у самопоштовању није дошло, што се може објаснити настојањем службе подршке да не подстиче само позитивну слику о себи него да и оне, условно речено „негативне” аспекте слике о себи, према којима саме ОСИТ имају отпор (попут саме чињеница да имају интелектуалне тешкоће) интегришу у слику о себи ових особа (Петровић и сар., 2009, 2012), што може објаснити то да не долази до значајних промена када је у питању њихово самопоштовање.

Резултати су показали да постоје значајни показатељи ефеката који се постижу овим моделом социјалне услуге, што указује на оправданост њеног укључивања у систем социјалне заштите.

Становање уз подршку за ОСИ један је од у свету распрострањених, а у Србији и региону још увек алтернативних облика социјалних услуга. Иако је интересовање за ову врсту социјалне услуге у порасту (као, уосталом, и за другим услугама у заједници; Ispanović-Radojković & Stancheva-Popkostadinova, 2011) и иако становање уз подршку у донекле различитим облицима пружају како државне институције тако и организације цивилног друштва, велику препреку за имплементацију услуге у систем социјалне заштите представља спорост у имплементацији новог *Закона о социјалној заштити* када је у питању конкретно пружање и одрживост ове услуге. Из тог разлога, у Србији, као и већини других земаља у региону, становање уз подршку тренутно се реализује само на нивоу пројеката и у сталној је претњи од угрожавања одрживости истих. У том смислу, треба имати у виду да овде испитани показатељи квалитета ове услуге иду у прилог њеној оправданости, али, с друге стране, намећу и питање потенцијално већих ефеката на кориснике и њихов живот уколико би се услуга реализовала под стабилнијим околностима.

ЛИТЕРАТУРА

- Beadle-Brown, J., Mansell, J. and Kozma, A. (2007). Deinstitutionalization in intellectual disabilities. *Current Opinion in Psychiatry*, 20, 437–442.
- Bilić, M. i Bratković, D. (2004). Neki pokazatelji subjektivnog doživljaja kvalitete življenja odraslih osoba s mentalnom retardacijom smještenih u domu za samostalno stanovanje [Some indicators of the subjective experience of quality of life of adults with mental retardation placed in a home for independent living]. U V. Đurek (ur.), *Zbornik radova 5. međunarodnog seminara Dobra edukacijsko-rehabilitacijska praksa za 21. stoljeće* [Proceedings of the 5th international seminar “Good education and rehabilitation practices for the 21st century”] (str. 257–266). Trakošćan: Savez defektologa Hrvatske.
- Bratković, D. i Bilić, M. (2006). Kvaliteta podrške u programu stanovanja u zajednici [Quality of support in a community living program]. U V. Đurek (ur.), *Živeti zajedno: zbornik radova 6. međunarodnog seminara Saveza defektologa Hrvatske* [Living together: Proceedings of the 6th International Seminar of the Croatian Defectologists Alliance] (str. 277–287). Zagreb: Savez defektologa Hrvatske.
- Bratković, D., Bilić, M., i Alfrev, M. (2010). Razvoj temeljnih vještina samoodređenja u osoba s intelektualnim teškoćama [The development of the basic self-determination skills of people with intellectual disabilities]. U V. Đurek (ur.), *Uključivanje i podrška u zajednici* [Inclusion and support in community] (str. 16–26). Zagreb: Savez defektologa Hrvatske.
- Буха, Н. и Глигоровић, М. (2012). Способност планирања код деце са лакоим интелектуалном ометеношћу [Planning ability in children with mild intellectual disability]. *Специјална едукација и рехабилитација*, 11, 365–382.
- Чолић, М. и Каљача, С. (2014). Ефекти процеса деинституционализације на животне компетенције особа са интелектуалном ометеношћу [The effects of the process of deinstitutionalization on life competencies of people with intellectual disabilities]. *Београдска дефектолошка школа*, 20, 339–354.

- Felce, D., Perry, J., & Kerr, M. (2011). A Comparison of Activity Levels Among Adults with Intellectual Disabilities Living in Family Homes and Out-of-Family Placements. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 24, 421–426.
- Holtz, K.L., Eberle, G., Hillig, A., Marker, K. P. (1984). *Heidelberger Kompetenz – Inventar für geistig Behinderte*. Handbuch. Heidelberg: Universitätsverlag Winter edition “s”.
- Hudson-Allez, G., & Barrett, J. (1996). Attitudes to People with Intellectual Disabilities Moving into Ordinary Houses: What the Neighbours Say. *Journal of Applied Research in Intellectual isabilities*, 9, 1–16.
- Ispanovic-Radojkovic, V., & Stancheva-Popkostadinova, V. (2011). Perspectives of intellectual disability in Serbia and Bulgaria: epidemiology, policy and services for children and adults. *Current opinion in psychiatry*, 24, 419–424.
- Каљача, С., и Дучић, Б. (2010). Деинституционализација и квалитет живота у заједници особа са интелектуалном ометеношћу [Deinstitutionalization and the quality of life in a community of people with intellectual disabilities]. *Београдска дефектолошка школа*, 2, 407–417.
- Каљача, С., Цвијетић, М., и Дучић, Б. (2014). Партиципација особа са интелектуалном ометеношћу у рекреативним и социјалним активностима [Participation of persons with intellectual disability in recreation and social activities]. *Специјална едукација и рехабилитација*, 13, 173–193.
- Kozma, A., Mansell, J., & Beadle-Brown, J. (2009). Outcomes in different residential settings for people with intellectual disability: a systematic review. *Journal Information*, 114, 193–122.
- Larson, S., Lakin, C., & Hill, S. (2013). Behavioral outcomes of moving from institutional to community living for people with intellectual and developmental disabilities: US studies from 1977 to 2010. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 37, 235–246.
- Маџура, Р., Ђокић, А., Туцовић, М., и Мркаљ, Р. (2011). Социјална искљученост – појам и приступи [Social exclusion – definition and discourses]. *Социјална мисао*, 18, 105–120.
- Mansell, J., Beadle-Brown, J., Macdonald, S., & Ashman, B. (2003). Resident involvement in activity in small community homes for people with learning disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 16, 63–74.
- Mansell, J., Knapp, M., Beadle-Brown, J., & Beecham, J. (2007). *Deinstitutionalisation and community living—outcomes and costs: report of a European Study. Volume 2: Main Report*. University of Kent.
- Martínez-Leal, R., Salvador-Carulla, L., Linehan, C., Walsh, P., Weber, G., Van Hove, G., ... & Kerr, M. (2011). The impact of living arrangements and deinstitutionalisation in the health status of persons with intellectual disability in Europe. *Journal of Intellectual Disability Research*, 55, 858–872.
- McConkey, R. (2007). Variations in the social inclusion of people with intellectual disabilities in supported living schemes and residential settings. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51, 207–217.
- Perry, J., Felce, D., Allen, D., & Meek, A. (2011). Resettlement outcomes for people with severe challenging behaviour moving from institutional to community living. *Journal of applied research in intellectual disabilities*, 24, 1–17.
- Петровић, Б., Новак, Ј., Стојисављевић, Д., и Лукић, Д. (2007). Степен социјалне партиципације и социјална компетентност као предиктори квалитета живљења особа са интелектуалним тешкоћама – импликације за Службе становања уз подршку [Level of social participation and social competence as

- predictors of quality of life of people with intellectual disabilities – implications for the community-based housing services]. *Социјална мисао*, 56, 116–138.
- Петровић, Б., Стојисављевић, Д., Новак, Ј., и Лукић, Д. (2007). Испитивање ефеката програма Становања уз подршку за особе са интелектуалним тешкоћама – импликације за процес социјализације [Examining the effects of the community-based supported housing programme for people with intellectual disabilities – implications for the process of socialization]. У М. Биро и С. Смедеревац (Ур.) *Психологија и друштво [Psychology and society]* (стр. 179–193). Нови Сад: Филозофски факултет.
- Петровић, Б., Новак, Ј., и Стојисављевић, Д. (2008). Становање уз подршку за особе са интелектуалним тешкоћама – ефекти програма на компетентност особа са интелектуалним тешкоћама [Community-based supported housing for people with intellectual disabilities – the effects of the programme on the competency of people with intellectual disabilities]. У С. Стојиљковић, В. Нешић, и З. Марковић (Ур.) *Личност, професија и образовање [The personality, profession and education]* (стр. 303–317). Ниш: Филозофски факултет.
- Петровић, Б., и Стојисављевић, Д. (2008). Еко-мапа: могућности процене социјалних релација особа са интелектуалним тешкоћама – прелиминарни резултати [Eco-map: possibilities for assessment of social relations of people with intellectual disabilities – preliminary results]. *XIV научни скуп „Емперијска истраживања у психологији”* (57–58). Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет.
- Петровић, Б., Тадић, К., и Стојисављевић, Д. (2009). Могућности самопроцене капацитета за самозаступање особа са интелектуалним тешкоћама путем упитника [Possibilities for using self-report questionnaires in assessment of self-advocacy capacities of people with intellectual disabilities]. *Примењена психологија*, 2, 231–251.
- Петровић, Б., Стојисављевић, Д., и Тадић, К. (2012). Појам о себи особа са интелектуалним тешкоћама – импликације за развој програма подршке [Self-concept of people with intellectual disabilities: Implications for support program development]. *Специјална едукација и рехабилитација*, 11, 521–545.
- Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите [Rules on detailed terms and standards for provision of social services], *Службени гласник РС*. Бр. 42 (2013).
- Rozman, B. (2007). Utjecaj u zajednici utemeljene rehabilitacije na kompetentnost deinstitucionaliziranih osoba s intelektualnim teškoćama [The influence of community-based rehabilitation on the competencies of deinstitucionalized people with intellectual disabilities]. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 43, 67–81.
- Rozman, B. (2012). Povezanost samoodređenja i kvalitete života u zajednici kod osoba s intelektualnim teškoćama [Correlation between self-determination and the quality of community living of people with intellectual disabilities]. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48, 64–72.
- Sines, D., Hogard, E., & Ellis, R. (2012). Evaluating quality of life in adults with profound learning difficulties resettled from hospital to supported living in the community. *Journal of Intellectual Disabilities*, 16, 247–263.
- Smith, R. B., Morgan, M., & Davidson, J. (2005). Does the daily choice making of adults with intellectual disability meet the normalisation principle?. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 30, 226–235.
- Talijan, B. K., i Đorđević, M. (2012). Deinstitucionalizacija i kvaliteta života osoba s intelektualnim teškoćama kao izazov uslugama socijalne zaštite [Deinstitutionalization and the quality of life of people with intellectual

- disabilities as a challenge to social services]. U V. Đurek (ur.), *Kvaliteta i standardi usluga edukacijskih rehabilitatora [Quality and standards of special educators and rehabilitators' services]* (str. 7–19). Zagreb: Savez defektologa Hrvatske.
- Waegemakers Schiff, J., Schiff, R., & Schneider, B. (2014). Developing an Estimate of Supported Housing Needs for Persons with Serious Mental Illnesses. *International Journal of Population Research*, 1–9.
- Закон о социјалној заштити [Law on Social Protection], *Службени гласник РС*. Бр. 24 (2011).

COMMUNITY-BASED SUPPORTED HOUSING FOR PEOPLE WITH DISABILITIES IN SERBIA – SOME INDICES OF QUALITY OF SERVICE

Boban Petrović¹, Duška Stojisavljević², Dragomir Lukić²

¹Institute of criminological and sociological research, Belgrade, Serbia

²Serbian Association for Promoting Inclusion – SAPI, Belgrade, Serbia

Summary

The Community-Based Supported Housing (CBSH) service for people with disabilities, as one of the new social services, has been developing in the Balkans and Eastern Europe in the last 10 years. In Serbia, this program has been developed by several organizations and institutions, on the basis of at least two different models. However, the CBSH service, although defined by the new Law on Social Protection, is still not implemented in the social welfare system of Serbia, and there is a need for constant testing of the quality and effects of the CBSH service. The research was conducted on a sample of 23 people with intellectual disabilities (PwID), of different gender, age, degree and type of disabilities, who have already been using the housing system in cooperation with the Serbian association for promoting inclusion - API's for 10 years. The applied instruments represent the operationalizations of the practical, cognitive and social competence, social inclusions in the community life and different personal characteristics of the users of the CBSH service. Data analysis is based on the descriptive statistics, repeated measures ANOVA and t-test for independent samples. The results indicate positive changes in all investigated aspects, and suggest that these changes may serve as indices of the quality of the the CBSH services.